

Zelfdodingen onder politieke delinquenten in Nederland 1944-1947

Frank van Tubergen en Wout Ultee¹

Summary

Suicides among political delinquents in the Netherlands 1944-1947

Contrary to Durkheim's proposition about suicide during wartime, the Netherlands had high suicide rates in 1940 and 1945. Earlier research showed that the high rate for 1940 could be ascribed to suicide among Jews. That finding concurred with another Durkheimian hypothesis, saying that people who expect to be excluded from society are more likely to commit suicide. In this article we employ the same proposition to explain the high rate for 1945. Assuming that members of the Dutch National-Socialist Movement expected punishment after World War II, we re-analyzed the counting cards preserved at Statistics Netherlands, and found 113 suicides for the period 1944-1947 by members of the Dutch National-Socialist Movement. Our explanation received additional support by the finding that five political suicides occurred in September 1944, when the Southern part of the Netherlands was liberated, 17 for April 1945, and 19 for May 1945, when Germany surrendered to the Allied Forces.

1. Inleiding

Een eeuw geleden vond Durkheim (1897) dat het zelfdodingscijfer in oorlogvoerende landen lager ligt dan in samenlevingen die in vrede leven met de hen omringende staten. Hij verklaarde dit met de hypothese dat hechtere integratie in de politieke gemeenschap leidt tot minder zelfdodingen. In tijden van oorlogen zijn mensen volgens Durkheim hechter geïntegreerd in de politieke gemeenschap dan in rustiger tijden.

Kruijt (1960) wees erop dat in de oorlogsjaren 1940 en 1945 het zelfdodingscijfer in Nederland nog nooit zo hoog was geweest als daarvoor. Het cijfer voor 1940 verklaarde hij door te veronderstellen dat de joden in Nederland uitgesloten werden van het maatschappelijk leven en om die reden een einde maakten aan hun leven. Daarom stellen Ultee, Arts en Flap (1992) dat Durkheims *politieke-integratiehypothese* over landen ging die langere tijd op het slagveld oorlog voerden, terwijl Nederland meteen bezet werd en de joden gedurende de bezetting buiten het maatschappelijk leven werden geplaatst.

Ultee en Luijkx (1997) menen dat deze verklaring onaf is. Volgens hen doodden joden zich in 1940 vóór de bezetter maatregelen tegen hen trof. Daarom vervangen ze Durkheims

politieke-integratiehypothese door de uitspraak dat 'mensen die verwachten dat de overheid hen uit het maatschappelijk leven stoot, meer kans hebben zich te doden'. Om deze hypothese te toetsen, herbewerkten ze de telkaarten van het Centraal Bureau voor de Statistiek voor zelfdodingen in Nederland tussen 1936 en 1943. Hierbij bleek dat het zelfdodingscijfer voor de niet-joodse inwoners van Nederland in 1940 ook hoger was dan in 1936-1939. Het is bekend dat de literator Menno ter Braak en de criminoloog en socioloog W.A. Bonger, die zich in mei 1940 het leven benamen, Duitse maatregelen tegen hen vreesden. Verder was het zelfdodingscijfer voor niet-joodse Nederlanders in 1941-1943 lager dan voor de oorlog. De afkeer van de Duitse bezetters schiep meer politieke verbondenheid tussen de niet-joodse Nederlanders. Daarnaast was niet alleen in mei 1940 het zelfdodingscijfer van Israëlieten vele malen hoger dan in de periode 1936-1939, maar ook in 1942 en 1943. Weekgegevens voor de drie grootste gemeenten van Nederland in juli tot en met oktober 1942 toonden aan dat het aantal Israëlitische zelfdodingen steeg, net voordat de deportaties uit die plaatsen begonnen. Ultee en Luijkx vatten deze bevindingen op als een bevestiging van hun uitsluitingshypothese.

In dit artikel gaan we na in hoeverre de uitsluitingshypothese ook de stijging van het zelfdodingscijfer in Nederland in 1945 kan verklaren. We beperken ons voor de verklaring van deze stijging tot die hypothese, aangezien we Durkheims anomietheorie minder van toepassing achten dan variaties op Durkheims integratietheorie. Zo is daar de hypothese van Durkheims anomietheorie dat een toenemend aantal echtscheidingen tot meer zelfdodingen leidt. Inderdaad steeg kort na de oorlog het aantal echtscheidingen sterk, maar het aantal zelfdodingen onder gescheiden mensen nam minder toe dan het aantal zelfdodingen onder gehuwden (Kruijt, 1960). Een andere afleiding uit Durkheims anomietheorie luidt dat de bevrijding zelfdodingen veroorzaakte door versterking van de economische regulatie. Echter, het aantal zelfdodingen onder werklozen was in 1945 opvallend laag, terwijl het aantal mensen met een goede economische toestand dat in dat jaar zelfmoord pleegde veel hoger lag dan de jaren ervoor en erna (Kruijt, 1960).

Kruijt (1960: 209) schrijft de vele zelfdodingen in 1945 toe aan 'de vele politieke delinquenten met een bezwaard geweten die zich toen van het leven hebben beroofd om aan de greep van politie en justitie te ontkomen of omdat de gemeenschap, waartoe zij behoorden, hen buitengesloten had'. Om hoeveel gevallen het gaat, zegt hij niet. Wel vindt hij enkele aanwijzingen voor zijn vermoeden, zoals het hoge aantal zelfdodingen in 1945 onder militair en politiepersoneel alsmede het positieve verband tussen het percentage NSB-stemmen bij de verkiezingen van 1937 per gemeente en de toename van het aantal zelfmoorden in 1945 per gemeente.

De Jong (1995) vermeldt de zelfdodingen van twee kopstukken van de Nationaal-Socialistische Beweging (NSB). Rost van Tonningen pleegde zelfmoord op 6 juni 1945 en Van Genechten op 12 december 1945. Volgens Belinfante (1978) doodden acht personen zich terwijl ze zich in een interneringskamp bevonden. Groen (1984) zegt niet te weten hoeveel NSB'ers zelfmoord pleegden om aan arrestatie te ontkomen. In het vervolg onderzoeken we in hoeverre de bevrijding van Nederland leidde tot toenemende zelfdoding onder politie-

ke delinquenten. We verwachten wegens de bevrijding van Zuid-Nederland een toename in september 1944, en vanwege de bevrijding van de rest van Nederland in april en mei 1945. Verder gaan we na in welke *fase* politieke delinquenten de hand aan zichzelf sloegen. Hoeveel pleegden zelfmoord vóór, tijdens, of na opname in een interneringskamp?

2. De kwaliteit van de gegevens

Alvorens deze vragen te beantwoorden, gaan we in op de vraag welke onsystematische en systematische fouten de door ons te analyseren CBS-gegevens over zelfdoding bevatten. Deze vraag is om verschillende redenen moeilijk te beantwoorden. Ten eerste omdat gegevens over zelfdoding uit andere bron veelal ontbreken. Gezien de bepalingen voor het gebruik van CBS-data kunnen we hier niet zeggen in hoeverre we bekende gevallen van NSB-zelfdodingen met zekerheid of met een bepaalde waarschijnlijkheid tussen de telkaarten van het CBS terugvonden. De kwestie kan tevens niet goed worden beslecht omdat de bestaande hypothesen die uiteenlopende zelfdodingscijfers verklaren uit een gebrekkige waarneming, beduidend minder coherent zijn dan Durkheims inhoudelijke verklaringen. De belangrijkste veronderstelling volgens welke officiële statistieken vertekend zijn, komt erop neer dat ze het werkelijke aantal zelfdodingen onderschatten (Kruijt, 1960). Omdat zelfdoding algemeen wordt afgekeurd, zou door toedoen van familie en artsen een geval van zelfdoding in de doodsoorzakenstatistiek in een andere categorie terecht komen, bijvoorbeeld bij ongelukken of onbekende doodsoorzaak. Deze hypothese kan schommelingen in de tijd echter niet zomaar verklaren.

Durkheim toetste enkele meer specifieke hypothesen toen het hem om het aantal zelfmoorden in tijden van oorlog ging. De cijfers voor zulke perioden gaven een daling van het aantal zelfmoorden te zien. Durkheim verwierp de verklaring die stelde dat de mannen van huis waren en in de kazernes en aan het front de gegevens niet goed werden bijgehouden. Het aantal zelfdodingen voor vrouwen daalde volgens hem ook. Durkheim verwierp eveneens de verklaring van het lagere zelfmoordcijfer voor vrouwen die ervan uitging dat het ambtelijk-statistisch apparaat in tijden van oorlog overal, ook buiten de plaatsen waar de mannen verbleven, minder goed werkte. De daling in het zelfmoordcijfer was er niet alleen in de stad, waar de instanties meer moeilijkheden met de uitvoering van hun werk hadden. Ze was er ook op het platteland, ver weg van het slagveld, waar de overheden als gewoonlijk bleven functioneren.

Durkheims toetsing betrof vooral Franse gegevens. Kruijt (1960) zegt na bestudering van de zelfmoordgegevens voor Nederland in 1936-1952 dat in de laatste oorlogsjaren de onderrapportage van het aantal zelfdodingen in het zuiden van Nederland sterker was dan in het noorden. Als oorzaken wijst hij aan evacuatie en verwarring door oorlogsgeweld. Na de bevrijding vinden we echter een sterke stijging in het aantal zelfdodingen. Die kunnen we dus niet verklaren met een hypothese volgens welke er altijd onderrapportage is, en evenmin met de hypothese dat het ambtelijk-statistisch apparaat rond de bevrijding van Nederland het werk niet aankon.

Kan de stijging van het aantal zelfmoorden in 1945 op andere gronden als een kunstmatige stijging worden aangemerkt? Ten eerste moet hier worden opgemerkt dat het zelfmoordcijfer voor 1945 (1009) dan wel veel hoger was dan dat voor 1939 (742), maar lager dan het toch moeilijk te betwijfelen cijfer van 1074 voor 1940. Als het argument klopt dat de stijging in 1945 kunstmatig was, waarom was de nog grotere stijging in 1940 dat dan niet? De stelling dat de toename kunstmatig is, kan dus niet gemakkelijk van stal worden gehaald.

Om de hypothese te versterken dat de stijging in 1945 kunstmatig is, grijpen we niet terug op een gebrekkig functionerend ambtelijk-statistisch apparaat. We gaan uit van het bestaan van een gezagsvacuüm in Nederland rond de bevrijding. Dit ontbreken van nieuwe autoriteiten zou in deze redeneergang ertoe hebben geleid dat 'goede' inwoners van Nederland het recht in eigen hand namen en 'foute' Nederlanders ombrachten, waarna ze als zelfmoorden in de officiële statistieken terechtkwamen. Wij sluiten overigens niet uit dat sommige personen die tijdens hun hechtenis zelfmoord pleegden, door wreedheden van bewakers tot deze daad zijn gedreven. Dat zulke wreedheden voor zijn gekomen, ook op straat, staat buiten kijf. Men denke aan de foto's met kaalgeschoren vrouwen die met Duitse soldaten omgang hadden gehad.

Belinfante's (1978) studie over Bijltesdag laat zien dat het herstel van het gezag in Nederland na de bevrijding enkele maanden in beslag nam. Hij houdt het aantal onnatuurlijke overledenen in en bij de kampen voor politieke delinquenten op 40 tot 50. Daarvan hebben er volgens hem acht zelfmoord gepleegd. Volgens Groen (1984) stierven er tussen januari 1945 en oktober 1948 in totaal 661 mensen in de bewaringskampen. Hij schat het aantal onnatuurlijk overledenen op 60, en voegt daaraan toe dat voor 30 gevallen met zekerheid bekend is dat de doodsoorzaak rechtstreeks met geweld te maken had. Daarnaast kwamen minstens 18 SS'ers om bij het opruimen van mijnenvelden. Groens gegevens leiden tot een schatting van 10 zelfmoorden in de kampen.

Mulder (1990) heeft de dood van Rost van Tonningen gereconstrueerd. Tot dan toe werd algemeen aangenomen dat hij door zelfmoord om het leven kwam, alhoewel er geruchten waren volgens welke hij bij 'spelletjes' van bewakers in de gevangenis van Scheveningen stierf. Mulder vindt echter alleen materiaal dat tegen deze bewering spreekt. Een bewaker zegt dat hij Rost van Tonningen in de gevangenis van Scheveningen van een omloop heeft zien springen. Tegengestelde verklaringen zijn er niet. Op 20 mei ondernam Rost van Tonningen trouwens in de gevangenis te Utrecht een zelfmoordpoging. Het komt ons voor dat een opmerking van de weduwe van Rost van Tonningen geen goede aanleiding vormt voor uitgebreide theorievorming voor fouten in zelfdodingsstatistieken.

Om de hypothese te toetsen dat mensen die in hechtenis stierven, vermoord zijn en als zelfdoding werden geboekstaafd, hebben we de telkaarten van het CBS in drie groepen onderscheiden: zelfdoding vóór arrestatie, tijdens gevangenschap, en na vrijlating. Aldus hopen we meer inzicht te krijgen in de mate waarin onze gegevens gebrekkig zijn. Als we ook zelfdodingen vinden voordat mensen werden opgepakt en nadat ze in vrijheid zijn gesteld, spreekt dat tegen de veronderstelling dat de stijging van het aantal zelfmoorden in 1945 kunstmatig was omdat moorden in gevangenissen als zelfdodingen zijn geboekstaafd. Gezien onze uit-

sluitingshypothese verwachten we overigens dat politieke delinquenten al zelfmoord pleegden vóór ze vast kwamen te zitten.

Verder wijzen we erop dat het aantal door ons vastgestelde gevallen van zelfdoding door politieke delinquenten eerder een onder- dan een overschatting vormt. We zijn afgegaan op vermeldingen door ambtenaren bij vragen die vrije antwoorden toelieten. We twijfelen er niet aan dat als een ambtenaar aangeeft dat iemand tot de NSB behoorde, die persoon ook lid is geweest. Wel achten we het mogelijk dat ambtenaren soms niet hebben vermeld dat een persoon lid was. Hier grijpen we dus terug op de hypothese dat een slecht functionerend ambtelijk apparaat tot onderschattingen leidt, in dit geval niet van het aantal zelfmoorden, maar van het aantal politieke delinquenten onder de zelfmoordenaars.

We wijzen er ook op dat we onze analyse niet baseren op de aantallen waarin volgens de invullers van de kaarten een politiek motief in het spel was, maar op de aantallen kaarten waarop, soms bij de ruimte voor motieven, duidelijk wordt dat iemand NSB'er was. Om na te gaan in hoeverre politieke delinquenten oververtegenwoordigd waren onder de zelfdodingen benutten we verder gegevens over het totale aantal NSB'ers in Nederland. Een eventuele gebrekkige toekenning van motieven door de personen die telkaarten invulden, kan dus niet tot overschatting van het aantal zelfdodingen leiden, maar alleen tot onderschatting.

3. Aantal zelfdodingen van politieke delinquenten: per jaar en per maand

Steeg het aantal zelfdodingen van politieke delinquenten toen Nederland werd bevrijd? Dat zou betekenen dat in 1944 en met name in 1945 het aantal zelfdodingen toe moet zijn genomen. Tabel 1 geeft het totale aantal zelfdodingen in Nederland voor elk jaar in het tijdvak 1936-1952 en het aantal voor politieke delinquenten. Vooruitlopend op de wijze waarop we personen die zelfmoord pleegden als politiek delinquent hebben geïdentificeerd, stellen we dat de enkele vooroorlogse gevallen van zelfdoding in gevangenis, niet door NSB'ers zullen zijn gepleegd, en dat hetzelfde geldt voor zelfdoding door militairen in mei 1940.

We zien dat in 1945 het aantal zelfdodingen bijna net zo hoog is als in 1940. Gemiddeld pleegden in de periode 1936-1952 per jaar 770 mensen zelfmoord. Het zelfdodingscijfer bedroeg gemiddeld 8. In 1945 is dit 11. Deze bevindingen stroken met de uitsluitingshypothese van Ultee en Luijkx (1997).

Volgens Kruijt betreffen de extra gevallen van zelfdoding rond de bevrijding vooral politieke delinquenten. Om deze hypothese scherper te toetsen, keken we in we het *Historisch Bestand Zelfdodingen, 1936-1995* (CBS, 1999) naar drie kenmerken van de overledenen.³ Om iemand als politiek delinquent aan te merken, gingen we ten eerste af op de beweegredenen die de ambtenaren vermeldden. Als we na 1944 het opschrift 'politieke redenen', 'was NSB'er', 'angst om opgepakt te worden' of iets dergelijks vonden, dan rekenden we diegene tot de categorie politieke delinquenten. Daarnaast viel soms uit het beroep van een persoon op te maken dat hij of zij politiek delinquent was. Benamingen als 'landwachter', 'SS'er' wij-

Tabel 1: Aantal zelfdodingen van de bevolking en politieke delinquenten in de periode 1936-1952 in Nederland

Jaar	Populatie	Politieke delinquenten
1936	760	0
1937	745	0
1938	833	0
1939	742	0
1940	1.074	0
1941	645	0
1942	875	0
1943	826	0
1944	666	11
1945	1.009	88
1946	849	7
1947	701	7
1948	698	0
1949	674	0
1950	601	0
1951	661	0
1952	724	0

Bron: CBS, 1999, eigen bewerkingen.

zen dat ondubbelzinnig uit. Ten slotte hebben we gekeken naar de plaats waar de persoon is overleden. Vaak stond er vermeld dat een persoon zich om het leven heeft gebracht in een 'interneringskamp', in een 'omgebouwde school voor collaborateurs' of iets soortgelijks.

Aldus spoorden we 113 zelfdodingen onder politieke delinquenten op. Ze hadden plaats in de periode 1944-1947. Hiervan werden de eerste 81 ontdekt door de bijschriften over motieven. De overige 32 gevallen verkregen we op grond van het vermelde beroep en de genoemde plaats van zelfmoord. Dat het aantal zelfdodingen rond de bevrijding hoger dan gemiddeld is, valt hiermee deels toe te schrijven aan de angst van politieke delinquenten om uitgesloten te worden van het maatschappelijk leven. Het werkelijk aantal zelfmoorden in 1944-1947 is 3225 en het op grond van het gemiddelde voor 1936-1952 verwachte aantal 3078. Dit levert een schatting van 147 extra zelfmoorden op, terwijl we 113 politieke zelfmoorden vinden. Overigens moge het duidelijk zijn dat de schatting van 147 extra zelfmoorden rond de bevrijding grof is.

Om te bepalen hoe hoog het zelfdodingscijfer onder politieke delinquenten is, gaan we uit van het aantal mensen dat ooit lid van de NSB is geweest. Immers, we kunnen aannemen dat landwachters, SS'ers en dergelijken lid van de NSB waren. We schatten dat aantal, op grond van het maximale aantal NSB-leden en het aantal uittredingen, op ruim 150.000 (De Jong, 1995; De Jonge, 1968). Als we afzien van andere vormen van overlijden, dan komt dit neer op een jaarlijks zelfdodingscijfer van 19 voor 1944-1947 en van 59 voor 1945. Dit betekent dat de kans op zelfdoding onder de NSB'ers in 1945 vijf keer zo hoog ligt als voor de rest van de bevolking. Ter vergelijking: 246 joden beroofden zich in 1940 van het leven, wat neerkomt op een zelfdodingscijfer van 195 (Ultee, Van Tubergen & Luijkx, 2000). Het zelfdo-

Tabel 2: Aantal zelfdodingen van de bevolking en politieke delinquenten per maand in 1944 en 1945 in Nederland

Maand	1944		1945	
	Populatie	Politieke delinquenten	Populatie	Politieke delinquenten
Januari	48	0	72	0
Februari	52	0	69	1
Maart	65	0	74	1
April	62	0	113	17
Mei	73	0	110	19
Juni	49	2	89	18
Juli	49	0	77	8
Augustus	61	1	89	6
September	55	5	84	5
Oktober	42	1	85	3
November	49	0	74	9
December	53	2	63	1

Bron: CBS, 1999, eigen bewerkingen.

dingscijfer onder joden bedroeg derhalve meer dan het drievoudige van dat onder politieke delinquenten vijf jaar later.

Gaan we over tot het aantal zelfdodingen per maand. We verwachten dat met name in september 1944, april en mei 1945 het aantal zelfdodingen onder politieke delinquenten hoog is. In tabel 2 staan de zelfdodingen per maand weergegeven voor de gehele populatie en de politieke delinquenten.

Hoewel het aantal zelfdodingen in september 1944 voor de hele bevolking niet hoger was dan in andere maanden, geldt dit wel voor de politieke delinquenten. Van de 11 zelfdodingen van NSB'ers in 1944, pleegden er vijf zelfmoord in september. Bovendien beroofden drie zichzelf van het leven voordat Nederland deels werd bevrijd.

Met betrekking tot 1945 valt wél een toename van het totaal aantal zelfdodingen waar te nemen in de maanden van de bevrijding. In de maand april, toen Oost-Nederland werd bevrijd, pleegden 17 NSB'ers zelfmoord. Een maand later volgden er 19 bij de bevrijding van geheel Nederland. In de maand juni tellen we 18 zelfdodingen. Deze bevindingen bevestigen Ultee en Luijkx' uitsluitingshypothese.

4. Zelfdodingen onder politieke delinquenten: vóór, tijdens of na opname in een kamp?

Uit de gegevens die ons ter beschikking staan, blijkt voor 78 van de 113 zelfdodingen of deze plaats had voor de arrestatie, tijdens de hechtenis of daarna. Voor 18 mensen (23% van 78) was de angst om opgepakt te worden al genoeg om een einde aan zijn of haar leven te maken. Zoals op grond van de uitsluitingshypothese van Ultee en Luijkx valt te verwachten, was de

schaduw van een hand voor hen afdoende. De bijschriften vermelden dan zoiets als 'angst voor komende arrestatie van Binnenlandse Strijdkrachten wegens verraad' of 'was lid NSB en bang voor straf'. Van de overige 60 zelfdodingen pleegden er 59 zelfmoord tijdens gevangenschap. Een nadere uitsplitsing leert dat 19 hiervan plaats hadden in politiecellen of arrestantenlokalen en 40 in bewaringskampen, die soms met naam en toenaam werden genoemd. In één geval pleegde een NSB'er zelfmoord na het verlaten van een kamp. Het bijschrift vermeldt dat de persoon niet meer in de maatschappij werd opgenomen. Terzijde: van de 113 politieke delinquenten die zich van het leven beroofden, waren er 17 van het vrouwelijke geslacht.

De gegevens van Belinfante en Groen leidden tot een schatting van 10 zelfmoorden van politieke delinquenten in de interneringskampen. Uit ons onderzoek blijkt dat men er ongeveer 30 bij op kan tellen. Dit laatste getal achten wij niet kunstmatig hoog. Immers, als 18 mensen zich van het leven beroofden voordat ze werden opgepakt, terwijl er eveneens 18 zelfmoord pleegden op het politiebureau, ligt een aantal van 40 in de bewaringskampen in de lijn van de verwachting.

Om na te gaan of het door ons gevonden aantal zelfmoorden kunstmatig hoog is, hebben we bovendien gekeken naar de op de telkaarten van het CBS vermelde wijze van zelfmoord. Als het niet om zelfmoorden zou gaan, maar om moorden, dan verwachten we dat de manier van plegen niet is ingevuld. Als het om werkelijke zelfdodingen gaat, moeten we vooral zelfmoord door ophanging tegenkomen. De middelen om op andere manieren in de gevangenis zelfmoord te plegen, zijn immers nauwelijks voorhanden. Uitsplitsing leert dat 11 van 18 zelfdodingen vóór hechtenis door ophanging totstandkwamen, 46 van de 59 tijdens hechtenis, en 11 van de 35 zelfmoorden waarvan onbekend is waar ze zijn gepleegd. Van alle 113 gevallen van zelfmoord door politieke delinquenten is bekend op welke manier de persoon zich van het leven beroofde. Deze gegevens bevestigen dat het door ons gevonden aantal zelfmoorden tijdens hechtenis niet kunstmatig hoog is.

5. Conclusie

We concluderen dat tijdens de bevrijding van het zuiden van Nederland het aantal politieke zelfmoorden al steeg en haar hoogtepunt in mei 1945 bereikte. Van de 145 extra zelfmoorden rond de bevrijding kunnen er 113 (78%) worden toegeschreven aan politieke motieven. Die bevinding komt overeen met het vermoeden van Kruijt (1960) en de hypothese van Ultee en Luijkx (1997) dat mensen die verwachten te worden uitgesloten van het maatschappelijk leven, een grotere kans hebben om zelfmoord te plegen.

Onze analyses met individuele gegevens komen overeen met Kruijts bevindingen met ecologische data. We vermoeden bovendien dat zich onder de overige 151 extra zelfdodingen in 1945 nog vele politieke delinquenten bevinden en dat de 88 die wij hebben ontdekt het topje van de ijsberg vormen. De beperking van het materiaal stelt ons echter niet in staat meer hierover te zeggen. Een verdere analyse zou overigens niet tot een weerlegging van de hypothese kunnen leiden. We vonden geen aanwijzing dat de stijging van het

aantal zelfdodingen in 1945, door gebreken in de beschikbare gegevens, kunstmatig was.

Toekomstig onderzoek zou de uitsluitingshypothese van Ultee en Luijkx (1997) op andere terreinen kunnen toepassen dan tot op heden is gedaan. Gedacht kan worden aan de permanente uitsluiting van werklozen en de min of meer tijdelijke isolatie van asielzoekers en gedetineerden. Met name onder langdurig werklozen, vluchtelingen die geen verblijfsvergunning krijgen en gedetineerden die lang in hechtenis moeten blijven, kan men hoge zelfdodingscijfers verwachten.

Noten

- ¹ Frank van Tubergen studeerde sociologie aan de Katholieke Universiteit Nijmegen. Wout Ultee is aan dezelfde universiteit verbonden als hoogleraar algemene en theoretische sociologie. Correspondentie kan worden gericht aan Wout Ultee, Vakgroep Sociologie, Katholieke Universiteit Nijmegen, Postbus 9104, 6500 HE Nijmegen; e-mail: W.Ultee@maw.kun.nl.
- 2 Dit is het aantal zelfdodingen per 100.000 mensen van de overeenkomstige bevolkingscategorie per jaar.
- 3 Dit bestand is ontstaan uit een samenvoeging van de jaarlijkse bestanden voor zelfdoding van het CBS volgens de criminele en de doodsoorzakenstatistiek met een onlangs gemaakt bestand, waarvoor de in de archieven van de in het CBS nog aanwezige telkaarten voor elke afzonderlijke zelfdoding opnieuw zijn gecodeerd. Voor dit laatste bestand is subsidie verkregen van het Wetenschappelijk-Statistisch Agentschap van de Nederlandse Organisatie voor Wetenschappelijk Onderzoek.

Literatuur

- Belinfante, A.D. (1978). *In plaats van bijtjesdag*. Assen: Van Gorcum.
- CBS (1999). *Historisch Bestand Zelfdodingen, 1936-1995*. CBS: Voorburg (toegankelijk na toestemming).
- Durkheim, E. (1897). *Le suicide*. Parijs: Alcan.
- Groen, K. (1984). *Landverraad: De berechting van collaborateurs in Nederland*. Weesp: Fibula.
- Jong, L. de (1995). *Het koninkrijk der Nederlanden in de Tweede Wereldoorlog: Deel 12, eerste helft*. Mepel: Ten Brink b.v.
- Jonge, A.A. de (1968). *Het Nationaal-Socialisme in Nederland*. Den Haag: Kruseman.
- Kruijt, C.S. (1960). *Zelfmoord: Statistisch-sociologische verkenningen*. Assen: Van Gorcum.
- Mulder, G. (1990, 15 december). De dood van Rost van Tonningen: Een reconstructie. *NRC Handelsblad*.
- Ultee, W., Arts, W. & Flap, H. (1992). *Sociologie: Vragen, uitspraken, bevindingen*. Groningen: Wolters-Noordhoff.
- Ultee, W. & Luijkx, R. (1997). De schaduw van een hand. Joods-gojse huwelijken en joodse zelfdodingen in Nederland 1936-1943. In H. Flap & W. Arts (red.), *De organisatie van de bezetting* (pp. 55-76). Amsterdam: Amsterdam University Press.
- Ultee, W., Tubergen, F. van & Luijkx, R. (2000). The unwholesome theme of suicide: Attempted suicide in Amsterdam, Jewish suicides in the Netherlands, forgotten statistics for 1936-1944. In C. Brasz & Y. Kaplan (eds.), *Dutch Jews as perceived by themselves and by others: Proceedings of the eighth international symposium on the history of the Jews in the Netherlands*. Leiden: Brill.